

На правах рукопису

ТУРЯНСЬКА
Ольга Федорівна

ВИХОВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТАЦІЙ

(НА МАТЕРІАЛІ ІСТОРІЇ)

13.00.01 — теорія і історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

ДВ 29.077

Робота виконана на кафедрі педагогіки Луганського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка.

Наукові керівники — член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор **Г. П. Шевченко**

— кандидат історичних наук, доцент **А. О. Климов**

Офіційні опоненти — **Гусєв Віктор Іванович**, доктор педагогічних наук, професор

— **Посохова Ірина Степанівна**, кандидат педагогічних наук, доцент

Провідна установа — Полтавський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться « 19 » травня 1994 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113.24.02 у Харківському державному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди за адресою: 310168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Автореферат розісланий « 18 » квітня 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

ЗОЛОТУХІНА С. Т.

ЛННБ України ім. В. Стефаніка

00801583 (P)

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність теми. Питання формування духовної культури і гуманістичних ідеалів, національної самосвідомості суспільства в цілому і кожної особистості зокрема є сьогодні важливою умовою вирішення всіх без виключення політичних, економічних, екологічних та культурних проблем нашого суспільства.

В зв'язку з цим особливого значення набуває процес трансляції культури, результатом якого є присвоєння особистістю системи духовних цінностей, певна якість відносин її до самої себе, до суспільства, до своєї діяльності, до світу природи, до творчості, до інших людей. Духовні цінності мають конкретний прояв у морально-естетичних ідеалах, переконаннях, принципах, почуттях і не тільки усвідомлюються, але й емоційно переживаються особистістю. Вони виконують в житті людини орієнтувальну, аксіологічну і гедоністичну функції, є провідним мотивом у виборі смислу життя, соціокультурної поведінки.

Сьогодні, коли відбулася значна переоцінка цінностей і духовні цінності поступилися місцем цінностям матеріальним, є пряма загроза для підростаючих поколінь зневажливо ставитися до історії свого народу, піднятися над вічними загальнолюдськими ідеалами. Державній національній програмі "Освіта" значне місце посідає гуманізація та гуманітаризація навчального процесу, виховання в школярів поваги до загальнолюдського і національного, формування світогляду і морально-естетичних ідеалів.

В духовному розвитку школярів особлива роль належить історичній освіті, яка розкриває зміст основних духовних цінностей людства. Головна з них - це сама людина, її життя, права та гідність. Актуальне завдання історичної освіти - піднесення духовності, виховання ціннісних орієнтацій учнів, адже кожний історичний факт не тільки усвідомлюється, але й переживається школярем. Важливе місце на уроках історії займає діалог вчителя і учня на культурологічній основі, що дає змогу сприймати явища історичного плану як своєрідний пласт культури певної нації, народу.

Проблема ціннісних орієнтацій особистості знайшла відображення в філософській, соціологічній, психологічній та педагогічній літературі.

В філософських і соціологічних дослідженнях В.А.Алексєєва, С.Ф.Анісімова, Л.П.Буєвої, О.В.Василенке, М.В.Дьоміна, О.Г.Дробницького, О.Г.Здравомислова, В.Б.Ольшанського, В.Г.Тугарінова, В.Г.Харчева, Л.О.Титарєнка, В.О.Ядова та інших розкриваються основні структурні компоненти поняття "ціннісні орієнтації особистості", пропонуються різні підходи до визначення його змісту.

У більшості авторів поняття представлено як структурний компонент особистості, що характеризується системою її відносин до дійсності. В останні роки значно підвищився інтерес до проблем духовного ставлення та культурного самовизначення особистості / О.О.Гусєйнов, О.С.Газман, В.С.Біолєр, Ю.М.Давидов, Н.Б.Крилова, Л.І.Романова, В.О.Печєнєв, О.О.Силин, Є.П.Нікітін та ін./ В уявленні цих авторів процес становлення та розвитку ціннісних орієнтацій нероздільно пов'язаний з осмисленням та переживаннями особистістю основних культурологічних смислів людського минулого. Це дозволяє учням напрацьовувати власні орієнтири в житті, відповідні загальнолюдським духовним цінностям, основу яких складають пізнавальні, моральні, естетичні цінності.

Представники вітчизняної філософської та історичної думки /М.О.Бєрдєєв, М.С.Грушевський, П.О.Сорокін, П.О.Флорєнський та ін./ підкресливали величезний вплив "переживання" минулого на духовне ставлення особистості. Умовою такого ставлення вони вважали таке відношення людини до історії, яке б передбачало сприйняття минулого як "моєї історії, моєї долі" /М.О.Бєрдєєв/.

В психолого-педагогічній літературі проблема ціннісних орієнтацій частково відбита в працях таких видатних психологів, як Б.Г.Ананьєв, О.А.Бодальов, Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн. Значний внесок в вирішення психологічних аспектів проблеми вніс Д.Н.Узнадзе, автор теорії установки. Ряд висновків з проблеми зосереджено в роботах Г.М.Андрєєвої, Л.І.Божович, Б.С.Братуся, О.Г.Ковальова, В.О.Крутецького, В.Г.Асєєва, В.К.Вільнаса, Б.І.Додонова, К.М.Волкова, В.М.Ротєнбєрга, Л.М.Фрідмана та інш.

Значно менше ця проблема відбита в науковій літературі відносно практичної сфери - виховання ціннісних орієнтацій в процесі навчання. При цьому проблема побічно порушується різними авторами при вирішенні суміжних питань, таких, наприклад, як

- виховання інтересів /Ш.А.Амонашвілі, О.К.Дусавицький, Є.М.Ільїн, О.М.Ліханов та ін./ ;
- формування морально-естетичного ідеалу /О.І.Буров, Н.С.Вітковська, В.І.Горинь, Д.М.Джолла, В.О.Кратінова, І.С.Кузьмицьов, І.С.Мар'єнко, В.О.Сухомлинський, Ю.М.Хижняк, Г.П.Шевцяк, А.Б.Шербо та ін./;
- виховання моральної культури особистості /В.П.Андрущенко, І.М.Даниленко, П.В.Сохань, І.В.Надольний та ін./;
- виховання учнів на уроках історії /О.О.Вагін, Г.І.Годєр, П.В.Гора/.

Наукове дослідження проблеми формування ціннісних орієнтацій підлітків на уроках історії спеціально не проводилось. Таким чином, аналіз літератури з проблеми свідчить про її недостатню теоретичну розробленість, що також підтверджує актуальність теми дослідження. Проблема досліджується на матеріалі курсів вітчизняної та всесвітньої історії в VI-VIII класах. Це обґрунтовується світоглядним та виховним значенням даних курсів, з одного боку, і особливостями підліткового віку, з другого. Для підлітків проблема визначення життєвих орієнтирів особливо актуальна. Тому співвідношення елементів історичної освіти з потребами та мотивами учнів-підлітків є важливою умовою реалізації ціннісно-орієнтувочої функції предмету.

Для учнів VI-VIII класів характерно низький рівень осмисленості емоційно-ціннісних відношень як до минулого, так і до сучасності. У більшості школярів відсутнє особисте прагнення до історичної правди. Переважна більшість учнів не сприймає минуле як духовну цінність для себе. Відсутність у сучасній шкільній освіті концептуального вирішення проблеми розвитку ціннісних орієнтацій негативно позначається на реалізації виховного потенціалу предмету, духовному розвитку особистості.

Потреби педагогічної практики та теоретична нерозробленість проблеми визначили вибір теми дослідження "Виховання у підлітків ціннісних орієнтацій" /на матеріалі історії/.

Об'єкт дослідження - процес виховання і розвитку ціннісних орієнтацій учнів на уроках історії.

Предмет дослідження - шляхи та заходи виховання у підлітків

ціннісних орієнтацій в процесі навчання історії у VI-VIII класах.

Мета дослідження – розробити теоретичні основи та шляхи виховання ціннісних орієнтацій учнів в процесі навчання історії у VI-VIII класах.

Гіпотеза дослідження полягає в передбаченні, що виховання ціннісних орієнтацій учнів-підлітків відбувається найбільш ефективно, коли: а/ комплексно актуалізувати систему особистісних відношень /пізнавальних, моральних, етичних/; б/включати учнів в орієнтаційно-оціночну діяльність, що забезпечує осмислення і переживання підлітками теоретичних, моральних, естетичних аспектів історичного змісту, а також осмислення свого відношення до них; в/ створювати умови для постійної переоцінки учнями системи особистісних цінностей в процесі навчання історії.

У відповідності з поставленим метам та сформульованим гіпотезам були поставлені наступні завдання:

- в процесі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури визначити теоретичні основи виховання ціннісних орієнтацій учнів на уроках історії;
- виявити зміст та структуру поняття "ціннісні орієнтації особистості", механізм їх виховання в процесі навчання історії;
- визначити зміст ціннісних орієнтацій учнів підліткового віку та критерії й рівні їх сформованості;
- проаналізувати зміст програм, підручників, методичних посібників відносно постановки завдань виховання у учнів ціннісних орієнтацій;
- визначити конкретні шляхи і засоби виховання ціннісних орієнтацій на уроках історії та експериментально перевірити їх ефективність.

Теоретичну основу дослідження становлять концепції вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузі філософії, психології та педагогіки про сутність людини, вплив історії на розвиток особистості, про пріоритет загальнолюдських цінностей, діалектичну єдність національного і загальнолюдського, а також положення філософів та істориків про особливості процесу збагнення історії, який представляє собою шлях установлення тотожності людини та історії.

В процесі роботи над проблемою використовувалися теоретичні та емпіричні методи дослідження : історико-генетичний метод дослідження теоретичних основ вивчаємої проблеми; метод теоретичного аналізу та синтезу – при визначенні мети, предмета, завдань дослідження, формулюванні гіпотези, вибору шляхів вирішення проблеми та визначення їх змісту, формулюванні теоретичних висновків; теоретичне моделювання – при визначенні механізму розвитку ціннісних орієнтацій підлітків; масовий збір інформації / педагогічні спостереження, аналіз досвіду роботи вчителів, письмових відповідей учнів, анкетування, бесіди та ін.; педагогічний експеримент; математичні методи обробки експериментальних даних.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають в тому, що :

- визначено зміст поняття "ціннісні орієнтації особистості", дається характеристика основних компонентів його структури, визначені шляхи виховання ціннісних орієнтацій підлітків в ході навчання, виявлені умови забезпечення ефективності цього процесу;

- розроблена методика якісного та кількісного визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій учнів в процесі навчання історії;

- розроблена система шляхів та засобів виховання ціннісних орієнтацій підлітків на уроках історії;

- експериментально перевірено ефективність розробленої системи завдань пошукового та оціночного характеру, а також завдань по конструюванню ситуацій вибору та рольових ситуацій, пам'яток, спрямованих на формування оціночних вмінь;

- встановлена залежність між спрямованістю навчального процесу на комплексне виявлення конкретно-історичних, моральних та естетичних аспектів історичних фактів і рівнем вихованості відповідних емоційно-ціннісних відношень учнів.

Практична цінність дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій для вчителів історії VI-VIII класів, системи проблемних та оціночних завдань для учнів, а також завдань на конструювання ситуацій морального вибору. Матеріали роботи можуть бути використані при складанні підручників, методичних посібників з предмету, а також у викладанні курсів педагогіки, методики викладання історії та спецкурсів з проблеми.

Вірогідність та обґрунтованість результатів дослідження забезпечувалась адекватністю методів меті та завданням дослідження. Узагальнені висновки були зроблені на основі якісного та кількісного аналізу даних, одержаних в процесі дослідно-експериментальної роботи.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основна концептуальна ідея, завдання, зміст та методика дослідження були обговорені на засіданнях кафедри педагогіки Луганського державного педагогічного інституту /1990-1993 рр./. Отримані результати апробовані на підсумкових наукових конференціях Луганського педінституту /1990-1993 рр./, в доповідях на Всеукраїнських науково-практичних конференціях /1990 р., м. Запоріжжя; 1990 р., м. Луганськ/, а також висвітлені в публікаціях дисертацита. Матеріали використовувались в доповідях на засіданнях методичних об'єднань вчителів шкіл м. Луганська. По темі дисертаційного дослідження розроблено і впроваджується спецкурс для студентів історичного факультету педінституту.

На захис. виносяться такі положення :

- зміст поняття "ціннісні орієнтації особистості" та характеристика основних компонентів його структури ;
- методика діагностики рівнів розвитку ціннісних орієнтацій учнів в процесі навчання історії;
- умови та шляхи забезпечення ефективного виховання ціннісних орієнтацій підлітків на уроках історії.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу двох глав, закінчення, списку використаної літератури та додатку.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання; обґрунтована теоретична основа та методи дослідження, розкривається його наукова новизна та практична значущість.

У першій главі "Теоретичні та методологічні основи виховання ціннісних орієнтацій підлітків в процесі навчання" аналізується філософська, соціологічна та психолого-педагогічна література по темі дослідження. Дається характеристика різних підходів до вирі-

шення проблеми, визначається зміст та структура поняття "ціннісні орієнтації особистості". На цій основі визначаються шляхи та етапи виховання духовності учнів на уроках історії, виявляються критерії та рівні розвитку їх ціннісних орієнтацій. Наукову основу дослідження складають положення вітчизняних та зарубіжних психологів про те, що основою ціннісного осмислення минулого є емоційні переживання особистості, котрі можуть бути, як усвідомленими так і неусвідомленими /К.Войтила, В.Брожек, Л.С.Виготський, В.С.Братусь, Б.І.Додонов та ін./. Ці переживання історії передбачають духовну, історичну творчість, результатом якої постає "перенесення" свого "Я" в дану історичну ситуацію, а також перенесення поданої історичної ситуації в світ свого "Я" /М.О.Бєрдєєв/.

Як теоретична основа дослідження нами використовувалась теорія "ролей", розроблена зарубіжними письменниками /С.Мюєр, Г.Грін та інш./ і психологами /В.Бєрн, С.Фанті та інш./. Ця теорія осмислена в працях філософа С.П.Нікітіна. У відповідності з поданою теорією, відношення людини до факту визначається тією позицією /"роллю"/, з точки зору якої він сприймає цей факт. Автор пропонує декілька таких позицій, які в його розумінні, послідовно актуалізують пізнавальне, моральне та естетичне відношення людини до дійсності. Такі відношення закономірно мотивують відповідні види діяльності /пізнавальну та орієнтаційно-оціночну/. Ця ідея була основою теоретичних пошуків автора в процесі виявлення конкретних засобів виховання ціннісних орієнтацій підлітків на уроках історії.

В дослідженні ціннісні орієнтації учнів визначаються як структурний компонент особистості, основу якого складає система емоційно-ціннісних відношень пізнавального, морального та естетичного характеру. Ці відношення, які переживаються та усвідомлюються особистістю, регулюють та направляють її життєдіяльність. На уроках історії особистісно-ціннісні відношення учнів проявляються в їх готовності до адекватної теоретичної, моральної та естетичної оцінки подій, явищ, вчинків людей.

На основі аналізу змісту та структури поняття в роботі визначено механізм та етапи виховання духовності учнів в процесі навчання, зроблено висновок про те, що ціннісно-орієнтувча функція предмету більш ефективно реалізується в процесі пізнавальної і оціночної діяльності, яка організовується таким чином, що

комплексно актуалізує особистісні відношення учнів.

При недостатньому розвитку цих відношень у підлітків, вчитель застосовує спеціальні методи та заходи навчання, які сприяють їх формуванню. Головний з них є комплексний підхід до аналізу історичних фактів. Він передоачає послідовну оцінку історичних подій з різних точок зору. Учня ці точки зору пропонуються у вигляді трьох рольових позицій /"дослідник", "Лідина", "особистість"/, які актуалізують пізнавальне, моральне та естетичне відношення учнів до дійсності. Виходячи із обраної точки зору, учень дає або теоретичну, або моральну, або естетичну оцінку факту, що вивчається. При оцінюванні минулого учні виходять з конкретних історичних фактів, а не з абстрактних ідей, тобто ідуть до історичної істини та її оцінки індуктивно-дослідницьким шляхом, від "існуючого до належного", а не навпаки /П.Сорокін/.

Історичний матеріал містить в собі необхідну і достатню кількість фактів, які забезпечують засвоєння їх : а/історичного значення; б/морального змісту; в/естетичного змісту.

В цій главі також розкривається положення про те, що діяльність вчителя, спрямована на виховання ціннісних орієнтацій учнів, носить систематичний, поетапний характер. Було виявлено три етапи такої роботи : 1/ етап осмислення підлітками теоретичних аспектів навчального матеріалу; 2/ переживання морально-естетичних смислів минулого; 3/ готовності на цій основі до адекватної особистісної оцінки історичних фактів. Основу виявлення цих етапів склали, з одного боку, особливості структури поняття "ціннісні орієнтації особистості", а з другого боку - відповідні їм способи навчання історії. На основі теоретичних пошуків та аналізу педагогічної практики виявлені характерні особливості кожного етапу, встановлено їх взаємозв'язок та взаємообумовленість.

На основі аналізу структурних компонентів досліджуваного поняття /пізнавальний, емоційний та мотиваційний/ виявлено критерії, які дозволяють визначити рівень сформованості ціннісних орієнтацій підлітків. До цих критеріїв належать : 1/ усвідомлення історичних та морально-естетичних значень фактів минулого та свого ставлення до них; 2/ спрямованість емоційних переживань,

яка свідчить про позитивне або негативне відношення школярів до факту або діяльності; 3/ готовність підлітків до особистісної оцінки історичних фактів. При цьому кожен вид досліджуваних відношень /пзнавальних, моральних, естетичних/ має відповідні критерії розвитку. Так, наприклад, критерієм сформованості пізнавальних відношень виступає : 1/ усвідомлення основного причинно-наслідкового зв'язку; 2/ ціннісні відношення до поданого факту, до минулого; 3/ готовність до конкретно-історичної оцінки значення історичної події. А критерієм розвитку моральних відношень виступають : 1/ усвідомленість учнями моральних смислів фактів, що вивчаються; 3/ готовність до моральної оцінки історичної події. За допомогою цих критеріїв були виявлені чотири рівня сформованості ціннісних орієнтацій - нульовий, низький, середній, високий, розкрита сутність кожного з них.

Засвоєння загальнолюдських цінностей на уроках історії відбувається в процесі пізнавально-пошукової діяльності учнів, в результаті якої кожен з них самостійно "відкриває" історичне значення та морально-естетичний смисл минулого. Поряд з пізнавально-пошуковою діяльністю умовою духовного розвитку підлітків є цілеспрямована організація орієнтаційно-оціночної діяльності. Цей вид діяльності спрямований на актуалізацію у учнів ціннісних відношень до дійсності, на осмислення емоційно-естетичних переживань, які виникають до історії, на формування спеціальних оціночних вмінь. Умовою актуалізації особистісних відносин ціннісного характеру є ситуації вибору, які створюються на уроках історії.

У другій главі-"Процес виховання ціннісних орієнтацій на уроках історії в VI-VIII класах" на основі експериментального дослідження підтверджується ефективність використання на практиці основних теоретичних положень дисертації, обґрунтовано шляхи більш повної реалізації духовного потенціалу предмету при дотриманні відповідних педагогічних умов, обґрунтовано конкретні способи виховання учнів в процесі викладання курсів вітчизняної та всесвітньої історії. Експериментальна робота проводилась в VI-VIII класах середніх шкіл № 1,2,5,20,30,24,15,41,52 м. Луганська на протязі 1990-1993 років. Всього в експерименті брали участь понад 1 тис. школярів.

Теоретичні та експериментальні матеріали дисертації показують, що ефективність впливу уроків історії на духовне становлення підлітків значно зростає, якщо історія постає засобом трансляції духовної культури. При цьому процес навчання організується з дотриманням наступних дидактичних умов :

- комплексний підхід до аналізу історичного матеріалу ;
- співвіднесення змісту історичної освіти з потребнісно-мотиваційною сферою учнів підліткового віку ;
- цілеспрямована та систематична організація на уроках історії взаємодії пізнавально-пошукової і орієнтаційно-оціночної діяльності учнів;
- дотримання в роботі виявлених етапів виховання ціннісних орієнтацій в навчанні ;
- затвердження такого стилю взаємовідносин вчителя та учнів, який ґрунтується на принципах "педагогіки співробітництва" та сприяє відкритому і вільному обміну думками на уроці.

Дані констатувчого експерименту, що наведені в другій главі, дозволяють стверджувати, що причина низького рівня ціннісних орієнтацій учнів полягає у неповному використанні виховного потенціалу шкільних історичних курсів. Результати аналізу педагогічної практики, підручників та методичних посібників свідчать, що на уроках відсутня систематична робота вчителів історії, спрямована на розвиток духовності учнів, на самовизначення та самоусвідомлення підлітків. Вчителі не приділяють достатньої уваги організації орієнтаційно-оціночної діяльності учнів в процесі навчання, не вчать їх розрізняти види оцінок, не формують оціночні вміння, не сприяють усвідомленню особистісних почуттів школярів. Так, більшість учнів були не здатні дати власне визначення таким морально-естетичним поняттям як "добро", "справедливість", "свобода", "краса". Разом з тим, поняття "вірність", "щирість", "милосердя" були правильно сформульовані більшістю учнів. Але підлітки не навели до них факти з історії.

В ході констатувчого експерименту пропонувалися завдання на виявлення готовності учнів до пізнавальної, моральної та естетичної оцінки. Аналіз отриманих даних свідчить, що учні VI-VIII класів знаходяться на нульовому та початковому рівнях сформованості ціннісних орієнтацій.

Переважає більшість учнів під час оцінювання історичних подій були не здатні висловити свою особисту думку щодо історичного, морального і естетичного значення певного факту. Виконувачі оціночних завдань, учні найчастіше або відмовлялися від відповіді / "не знаю"/, або давали досить спрощені оцінки / "подобається" - "не подобається"/, що свідчить про незусвідомленість власного відношення до конкретного історичного факту. Таким чином, основна маса учнів не володіє оціночними вміннями, не відрізняє теоретичну оцінку від морально-естетичної, не має уявлень про внутрішню структуру оціночних дій. Внаслідок цього вони не готові до осмислення та висловлювання власних почуттів, викликаних подіями минулого.

В роботі розкривається методика виховної роботи вчителів на уроках історії. Як довів формульний експеримент, пізнавальне відношення розвивається за допомогою проблемно-пошукового методу. Засобами реалізації такого методу є пошукові завдання. Морально-естетичне відношення виховується за допомогою наступних методів: метод конкретно-історичної, моральної та естетичної оцінки; метод конструювання ситуацій особистісного вибору; метод конструювання ролєвих ситуацій. Засобом реалізації даних методів є творчі, пошукові, оціночні завдання. Кожен вид завдань супроводжується пам'яткою, яка забезпечує формування оціночних вмінь. Так, наприклад, для формування моральних відношень пропонувалися завдання типу : "Спробуйте відчуття відношення до..., в чому сутність цього відношення ?", " Визначте моральний зміст даної події для ..., а потім для ... ". "Визначте, що дала ця подія людям в цілому, без урахування конкретних наслідків /перемоги, поразок,.../, а для усіх ? Поміркуйте, як ставляться до подібних подій люди нашого часу. У чому спільність, у чому відмінність ?". Аналіз даної системи завдань дозволяє зазначити, що з їх допомогою виявляється загальнолюдський, груповий та особистісний моральний зміст історичного факту, усвідомлюється його багатозначність. Логічним завершенням роботи по формуванню моральних відношень підлітків до подій минулого є завдання на особистісну оцінку моральних аспектів історичних фактів. Так, наприклад, при визначенні морального змісту подій та явищ пропонувались завдання типу : "Які почуття викликає у вас ця подія? Як на вашу думку, чи є це добро, чи - зло ? Чи хотіли б ви пережити її у власному житті?", "Яку мету

ставили перед собою ...? Які засоби вони використовували для її досягнення? Чи подобається вам мета? А засоби? Чому?", "Визначте моральний зміст події для ... /людства, групи людей, окремої людини/", "Визначте своє відношення до ... /конкретної історичної події/. Обґрунтуйте його : а/ фактами ; о/ власними поглядами".

Такі завдання становлять учнів перед необхідністю вибору морального значення факта /чи позитивного, чи негативного/, закономірно актуалізують систему емоційно-ціннісних відношень підлітків до дійсності, сприяють розвитку та усвідомленню системи власних духовних цінностей школярів.

Формування естетичних орієнтацій проводилось по трьом напрямкам. Перший було пов'язано з метою забезпечити емоційно-почуттєве сприйняття історичних фактів, творів мистецтва, вчинків людей. Другий - з необхідністю усвідомлення учнями власних почуттів, викликаних історичним змістом. Третій - з метою організувати творчу діяльність, спрямовану на висловлювання учнями власних суджень, думок, відношень до подій минулого у різноманітних формах /письмові твори, малюнки та ін./ Засобом, за допомогою якого ці напрямки впроваджувались, були завдання вчителя. Наприклад : "Уявіть, що ви ... /представник стародавньої епохи та ін./ Що, в такому разі, ви відчуваєте до ... ? Чому ? Чи є цей факт явищем прекрасного у житті, чи навпаки?", "Напишіть твір : "Спогади захисника Карфагену" та ін.

Учбова робота, змістом якої є пошукова та орієнтаційно-оціночна діяльність, досить складна для багатьох підлітків якщо вона не актуалізує особистісні відношення до дійсності і не є результатом усвідомленої дії. З метою зробити її більш осмисленою надавалися пам'ятки. Таких пам'яток у експериментальному навчанні використовувалось декілька, що обумовлювалось необхідністю комплексного формування конкретно-історичних, морально-естетичних та особистісних відношень учнів до подій минулого та сучасного. Але взагалі всі вони мали наведені нижче компоненти :

- 1/ визначення точки зору на факт, що вивчається;
- 2/ усвідомлення почуттів, що переживаються;
- 3/ формулювання оціночного судження, що відповідає позиції, яка відзначена;
- 4/ обґрунтування його фактами.

За допомогою наведених шляхів та засобів експериментального

навчання було забезпечено сприйняття та усвідомлення підлітками духовного, загальнолюдського, національного, що містилось в історичному матеріалі.

В експериментальній роботі використовувалась групова форма організації пізнавальної і оціночної діяльності учнів, спрямована на комплексний підхід до аналізу історичних фактів. Групи визначались за тією позицією /"роллю"/, с точки зору якої відбувався аналіз: "дослідники" - здійснюють пошук історичної істини; "людство" - оцінюють факти на засадах загальнолюдських цінностей; "особистість" - визначають морально-естетичний зміст фактів для окремої людини, для себе. Така робота створює умови для комплексного усвідомлення учнями пізнавальних, моральних, естетичних аспектів історичного змісту, дозволяє учням вільно обмінюватися думками, шукати і "відкривати" у минулому загальнолюдські, групові та власні смисли і цінності, сприяє виникненню у підлітків глибоких емоційних почуттів щодо історичних та сучасних подій.

Засобом організації орієнтаційно-оціночної діяльності учнів є завдання на конструювання ситуації вибору, що передбачають навчання історії на альтернативній основі, не обмежують думку учнів готовими оцінками вчителя і підручника.

Порівняльний аналіз результатів експериментального навчання свідчить про те, що в експериментальних класах збільшилась кількість учнів, які адекватно переживають та усвідомлюють всі аспекти історичного змісту. Це відомолося в їх готовності до аргументованої особистісної оцінки теоретичних, моральних та естетичних смислів історичного матеріалу, заснованої на осмисленні учнями своїх власних почуттів до минулого.

Аналіз результатів експериментальної роботи проводився за трьома напрямками: 1/ динаміка розвитку пізнавальних відношень; 2/ динаміка розвитку моральних відношень; 3/ динаміка розвитку естетичних відношень. Так, з метою перевірки ступеня розвитку пізнавально-ціннісних відношень учнів до минулого, учням на вибір надавалися завдання двох типів: репродуктивного та пошукового. Такими чином, учні ставилися у ситуації вибору - пошук нового чи відмовлення від нього. Результати вибору мали головне діагностичне значення. Учні, що обрали репродуктивні завдання, були

визначені як учні з нульовим рівнем розвитку пізнавально-ціннісних відношень, а інші - як ті, що мають позитивну спрямованість до істини, до знання. Роботи цих учнів аналізувалися дослідником. Відповіді, в яких було визначено особистісне судження, але досить спрощене і не обґрунтоване фактами, свідчили про низький, лише емоційний рівень пізнавально-ціннісних відношень учнів.

Роботи, в яких власне судження було обґрунтовано, але не достатньо чи не зовсім вірно, свідчили про середній рівень відношень, про їх часткову усвідомленість учнями. Відповіді, у яких учні адекватно оцінювали історичні події, обґрунтовували власну точку зору достатньою та необхідною кількістю фактів, були визначені як ті, що свідчать про високий рівень розвитку пізнавальних орієнтацій школярів.

Виявлення ступеня розвитку морально-естетичних відношень учнів теж проводилося за допомогою ситуації вибору, що конструювалися таким чином, що поряд із завданням репродуктивного характеру використовувалися завдання оціночно-орієнтаційного типу. Діагностичне значення мали лише відповіді на останній вид завдань.

Порівняння результатів констатуючого та формуючого експерименту показало, що у учнів експериментальних класів темпи розвитку ціннісних відношень пізнавального характеру були вище, ніж у учнів контрольних класів. В результаті більш як третина учнів експериментальних класів виявила середній рівень готовності до самостійної особистісної оцінки історичних фактів / 6-і кл. - 37 % ; 7-і кл. - 32,5 % ; 8-і кл. - 34 % /. Водночас у контрольних класах більшість учнів залишились на попередньому нульовому та низькому рівнях готовності до теоретичної /пізнавальної/ оцінки минулого, а середній рівень був виявлений менш ніж у чверті учнів /6-і кл. - 18 % ; 7-і кл. - 12,5 % ; 8-і кл. - 17,5 % /. Разом з тим в контрольних класах збільшилась кількість учнів із середнім рівнем розвитку даних відношень. На нашу думку, це з'ясується загальною спрямованістю історичної освіти на розвиток пізнавальних інтересів школярів.

Аналіз розвитку морально-ціннісних відношень учнів дозволяє зробити висновок, що експериментальне навчання дало можливість перевести більшість учнів з нульового та низького рівня на середній, а деяких й на вищий / 6-і кл. - 52,4 % ; 7-і кл. - 56,8 % ; 8-і кл. - 59,4 % /. Слід зазначити, що учні експериментальних

класів під час підсумкової перевірки не показали нульового рівня морально-ціннісних відношень, що проявилось в їх готовності дати власну, особистісну оцінку подіям минулого, хоча б і емоційного характеру /"подобається", "не подобається"/. А учні контрольних класів за даним показником залишилися на попередньому рівні.

Особливої уваги заслуговує аналіз динаміки розвитку естетично-ціннісних відношень учнів. На початковому етапі експерименту учні як експериментальних, так і контрольних класів знаходилися на нульовому та початковому рівнях розвитку естетично-ціннісних відношень. Жоден учень не виявив високого рівня розвитку даного показника. При цьому середній рівень було визначено у досить обмеженої кількості учнів / експериментальні : 6-і кл. - 3,4 % ; 7-і кл. - 0,5 % ; 8-і кл. - 4,7 % ; контрольні : 6-і кл. - 5,7 % ; 7-і кл. - 3 % ; 8-і кл. - 12 % /. В результаті експериментального навчання більшість учнів було переведено з нульового та низького на середній та високий рівень естетично-ціннісного відношення до історичного матеріалу /середній : 6-і кл. - 56 % ; 7-і кл. - 54 % ; 8-і кл. - 59,2 % ; високий : 6-і кл. - 15,4 % ; 7-і кл. - 21 % ; 8-і кл. - 18,9 % /. В той же час учні контрольних класів залишилися на попередньому рівні, що на нашу думку обумовлено відсутністю цілеспрямованої систематичної оціночно-орієнтаційної діяльності учнів в процесі навчання.

Аналіз наведених даних дозволяє зробити висновок про те, що експериментальне навчання більш ефективно впливає на розвиток ціннісних орієнтацій підлітків, ніж традиційне. Різні види емоційно-ціннісних відношень мають неоднакову динаміку розвитку у навчанні. Так, розвиток пізнавально-ціннісних відношень відбувається повільніше, ніж розвиток морально-естетичних. Умовою ефективного виховання емоційно-ціннісних відношень учнів до життя, до минулого, до себе є цілеспрямована організація орієнтаційно-оціночної діяльності учнів на уроках історії.

В результаті проведеного дослідження нами встановлено :

- ціннісні орієнтації підлітків - структурний компонент особистості, представлений системою її емоційно-ціннісних відношень до дійсності, змістом якого є осмислені та чуттєво сприй-

няті підлітком загальнолюдські духовні цінності, що орієнтують його у виборі життєвого шляху, значущих цілей, засобів їх досягнення. У структурі ціннісних орієнтацій виділено три компонента: пізнавальний, емоційний, мотиваційний. Підкреслено, що кожний з них має свої особливості, які слід враховувати при виборі шляхів та засобів виховання учнів на уроках історії;

- умовою розвитку емоційно-ціннісних відношень учнів є альтернативний, комплексний підхід до аналізу та оцінки історичних фактів, який дозволяє учням всебічно сприймати та усвідомлювати минуле в єдності його конкретно-історичних та морально-естетичних значень;

- виховання емоційно-ціннісних відношень в навчанні відбувається більш ефективно при умові використання спеціальних засобів їх актуалізації. Такими засобами є завдання, спрямовані на конструювання вчителем ситуацій пошуку, вибору, рольових ситуацій;

- способом розвитку у підлітків ціннісних орієнтацій на уроках історії є поетапна організація пізнавально-пошукової та орієнтаційно-оціночної діяльності учнів;

- відповідність змісту історичної освіти потребнісно-мотиваційній сфері підлітків є головною умовою виховання ціннісних орієнтацій;

- готовність до комплексної /конкретно-історичної та морально-естетичної/ особистісної оцінки минулого свідчить про рівень сформованості у учнів ціннісних орієнтацій. Усвідомлення учнями власних почуттів, що викликані історичними подіями, є основою такої готовності.

Аналіз і узагальнення проведеного дослідження дозволяють бачити подальші перспективи вивчення проблеми. Нам вони уявляються насамперед у визначенні змісту шкільних історичних курсів, який був би спрямований на розвиток духовної культури учнів, на формування їх ціннісних орієнтацій, на забезпечення процесів самопізнання та самоусвідомлення школярів. Потрібна цілісна методика виховання ціннісних орієнтацій учнів різних вікових груп засобами комплексної організації пізнавально-пошукової та орієнтаційно-оціночної діяльності школярів. А також перспектива дослід-

ження даної проблеми може бути пов'язана з пошуком шляхів та засобів виховання ціннісних орієнтацій учнів на матеріалі інших гуманітарних предметів.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях :

1. Четверокласникам про подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні // Радянська школа.- 1987.- № 5.-С.18-24.

2. Практичні та лабораторні заняття з методики викладання історії :Методичні вказівки.- Луганськ,1990.- 36 С.

3. Формування емоційно-ціннісних орієнтацій школярів на уроках історії// Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. тези доповідей та повідомлень Всесоюзної науково-практичної конференції.- Запоріжжя,1991.- С.9-12.

4. Взаємодія мистецтв у формуванні в учнів емоційно-ціннісних відношень до історичних фактів // Тези доповідей учасників міжреспубліканського семінару-наради "Взаємодія мистецтв у духовному розвитку школярів".- Ворошиловград,1990.- С.64-68.

5. Виховання миролюбства на уроках історії давнього світу // Миролюбство як основа світогляду : Методика ... - Луганськ,1993.- С.48-54.

Підписано до друку 15.04.94. Формат 60x84/16. Папір друк.
Друк офсетний. Умови, друк, арк. 1, 0. Тираж 100. Замовлення
2258.

Обласна друкарня, 348040, Луганськ, вул. Ватутіна, 89а. Тел.:
55-18-64, 55-31-55.

Printed and Published by the Government Printer,
at the Government Printing Office, Wellington.
Price 1s. 6d. per copy. Sold by all Booksellers.

462328

AB 29.817